

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Edukacja finansowa w domu i w szkole

Author: Renata Raszka

Citation style: Raszka Renata. (2019). Edukacja finansowa w domu i w szkole. W: U. Szuścik, R. Raszka (red.), "Innowacyjność w praktyce pedagogicznej. T.2, Refleksje pedagogiczne w teorii i praktyce" (s. 187-200). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

RENATA RASZKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie

Edukacja finansowa w domu i w szkole

Wprowadzenie

Nowa dla większości Polaków konieczność myślenia o własnej przyszłości finansowej, wprowadzenie systemu podatkowego oraz rozwój usług finansowych wpłynęły na stopień angażowania się i koncentrowania się na sprawach finansowych, a także zmusiły wiele osób do zdobywania wiedzy i poszerzania zakresu umiejętności niezbędnych do radzenia sobie z pieniędzmi, co dla jednych stanowi przykry obowiązek, a dla innych – atrakcyjny obszar działalności życiowej¹. Nabywanie wiedzy oraz umiejętności ekonomicznych i edukacja w tym zakresie od małości po zaawansowany wiek stanowią jeden z ważniejszych warunków zwiększania ludzkiej zaradności², bowiem zakres i jakość aktywności finansowej człowieka zależy od poziomu wiedzy, od tego, jak spostrzegane są przez niego pieniądze i jakie znaczenie im nadaje³. Przy czym wydaje się, że należałoby obrać drogę wskazaną przez Joannę Rutkowiak, prowadzącą przede wszystkim do przewyższania ekonomizowania i urynkowania edukacji poprzez eksponowanie krytycznego sensu zjawisk, ogarniającego ich skalę systemową, jednocześnie łączoną z rozpatrywaniem empirycznych przypadków i rozszerzoną o poznawanie wiedzy o zasadach rynku i ekonomii, czyli o uzyskanie orientacji w podstawach makro- i metaekonomii. Obranie takiej orientacji sprzyjać może uzyskiwaniu rozumiejącego wglądu w całość układu i funkcjonowanie osadzonego w nim człowieka. Taka wiedza, przy uprawianiu krytycznego

¹ G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Psychologia finansowa. O pieniądzach w życiu człowieka*. Warszawa 2008, s. 13.

² M. GOSZCZYŃSKA, S. KOŁODZIEJ, A. TRZCIŃSKA: *Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji. O socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży*. Warszawa 2012, s. 10.

³ G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Psychologia finansowa...*, s. 20.

i interpretacyjnego czytania podstaw ekonomii, mogłaby stawać się przesłanką życiowych namysłów ludzi, podstawą przekładania orientacji w ekonomicznych mechanizmach na rozwiązywanie ich własnych problemów, co pozwala kalkulować i decydować na własny rachunek oraz ponosić odpowiedzialność za swoje czyny – odpowiedzialność nie tylko w zakresie spłat bankowych, lecz także obejmującą całość jakości życia⁴.

Upowszechnienie szeroko pojętej edukacji ekonomicznej powinno przyczyniać się do podnoszenia świadomości makroekonomicznej ludzi. Świadomość ta, jako wymiar podmiotu, oznacza stan mentalno-emocjonalny jednostki zorientowanej w otoczeniu i kondycji własnej, reagującej na otoczenie nie tylko żywiołowo, lecz także intencjonalnie⁵.

Pieniądz(e) jako przedmiot rozważań naukowych

W swoich rozważaniach dotyczących znaczeń pieniędzy Agata Gąsiorowska, zwraca uwagę na dwoistość ich natury, tj. ich instrumentalny i symboliczny charakter. Rozróżnienie między instrumentalnym i symbolicznym znaczeniem pieniędzy dostrzega nie tylko w obszarach prowadzonych badań, ale również w warstwie językowej. Dlatego też celowo używa słowa *pieniądz* (w liczbie pojedynczej), aby zaakcentować instrumentalne rozumienie tego wyrazu, podkreślając tym samym jego jednorodność, jednolitość, uniwersalność i zamienność. Natomiast liczbą mnogą posługuje się w momencie, gdy pisze o psychologicznym znaczeniu *pieniędzy* i ich symbolicznej naturze, zwracając tym samym uwagę na wielość znaczeń, funkcji psychologicznych, form, źródeł pochodzenia i sposobów wykorzystania tego zasobu⁶.

Zgodnie z encyklopedyczną definicją pieniądza to „powszechnie akceptowany z mocy prawa lub zwyczaju środek regulowania zobowiązań, pełniący rolę powszechnego ekwiwalentu”⁷. „Pieniądz rozwijał się wraz z cywilizacją. Pełnił i pełni on złożoną rolę w życiu ludzi. Z jednej strony pieniądz wpływa na zachowania ludzi na poziomie makroekonomicznym – za pośrednictwem pieniądza (podatki) rządy państw kierują zachowaniami jednostek. A z drugiej strony – jednostki te podejmują wiele aktywności związanych z pieniędzmi, które wynikają z określonych preferencji, mają wpływ na codzienne funkcjonowanie

⁴ J. RUTKOWIAK: *Wychylenie wyobraźni. Z myślą o poneoliberalnych przemianach edukacji. W: Neoliberalne uwikłania edukacji.* Red. E. POTULICKA, J. RUTKOWIAK. Kraków 2010, s. 351.

⁵ Tamże, s. 352; za: M. CZERPANIAK-WALCZAK: *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka.* Gdańsk 2006.

⁶ A. GĄSIOROWSKA: *Psychologiczne znaczenie pieniędzy. Dlaczego pieniądze wywołują koncentrację na sobie?* Warszawa 2014, s. 10–11.

⁷ *Popularna Encyklopedia Powszechna.* T. 13. Red. J. PIESZCZACHOWICZ. Kraków 1996, s. 263.

gospodarstw domowych i ludzi je tworzących, a skutki tych zachowań są przez nich odczuwane w krótkiej i długiej perspektywie czasowej”⁸.

Pieniądze stanowią jeden z najbardziej wieloznacznych obiektów, z jakimi można się spotkać. Z jednej strony są dobrze znane i na wiele sposobów bliskie ludziom, z drugiej jednak strony – trudno je dokładnie zdefiniować, wywołują skrajne emocje, od miłości do nienawiści, często też traktuje się je jako tabu, coś, o czym nie należy głośno mówić. Pieniądze we współczesnym świecie spełniają nie tylko funkcje środka wymiany, miernika i przechowywania wartości, dla wielu ludzi bowiem ich wartość psychologiczna czy emocjonalna znacznie przekracza wartość ekonomiczną. Ludzie przypisują pieniądзомoc zdobywania akceptacji społecznej, prestiżu, bezpieczeństwa, wolności, miłości czy satysfakcji osobistej, pieniądze mają więc dla nich wymiar symboliczny i społeczny, wpływając na ich motywację, dobrostan i stosunki z innymi ludźmi. Pieniądze nie są przedmiotem uniwersalnym i jednorodnym, jak zakładają to ekonomiści i socjologowie, ale mają wiele znaczeń i odmiennie postrzeganych rodzajów czy form, co akcentuje się w ramach podejścia behawioralnego. Co więcej, ludzie mają złożone postawy wobec pieniędzy i różne sposoby zajmowania się nimi: jedni nimi rozsądnie zarządzają, drudzy je spontanicznie wydają, a jeszcze inni osiągają za pomocą pieniędzy znacznie bardziej złożone cele niż tylko dokonanie zakupu, jak np. osiągnięcie odpowiedniego statusu społecznego czy zapewnienie sobie poczucia bezpieczeństwa⁹.

Jak zauważają Grażyna Wąsowicz-Kiryło¹⁰ oraz Agata Gąsiorowska¹¹, pieniądź stanowi trudną materię rozważań naukowych. Chociaż powszechnie uważa się, że pojęcie pieniądza wywodzi się z ekonomii, jednak pieniądź, jego losy i znaczenie w funkcjonowaniu ludzi, społeczeństw, organizacji i państw to przedmiot rozważań prowadzonych również na gruncie nauk behawioralnych, takich jak antropologia, socjologia i psychologia. Jeden z dylematów, z jakimi można się spotkać w literaturze, dotyczy genezy pieniądza. Przyjmuje się dwie główne koncepcje (hipotezy) na temat genezy pieniądza: antropologiczną (która ma swoje dwie odmiany: religijną i społeczną) oraz ekonomiczną. Obie koncepcje łączy jedno: każda z nich odnosi się do wymiany. W pierwszej można

⁸ G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Psychologia finansowa...*, s. 22.

⁹ A. GĄSIOROWSKA: *Psychologiczne znaczenie pieniędzy...*, s. 9, za: A. HANLEY, M.S. WILHELM: *Compulsive buying: And exploration into self-esteem and Money attitudes*. „Journal of Economic Psychology” 1992, nr 13, s. 5–18; por. S. LAU: *Money: what it means to children and adults*. „Social Behavior and Personality” 1998, nr 26(3), s. 297–306; A. GĄSIOROWSKA: *Skala Postaw Wobec Pieniądzy SPP. Konstrukcja i walidacja narzędzia pomiarowego*. „Psychologia Ekonomiczna”, 2013, nr 3, s. 20–39; S.E.G. LEA, P. WEBLEY: *Money as tool, Money as drug: The biological psychology of a strong incentive*. „Behavioral and Brain Sciences” 2006, nr 29, s. 161–209; G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Postawy wobec pieniędzy. Pomiar – struktura – determinanty*. Warszawa 2013.

¹⁰ G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Psychologia finansowa...*, s. 23–25.

¹¹ A. GĄSIOROWSKA: *Psychologiczne znaczenie pieniędzy...*, s. 15–18.

mówić o wymianie ‘posążek za plony’ (antropologiczno-religijna) lub ‘prezenty za akceptację społeczną’ (antropologiczno-społeczna), a w drugiej – ‘pieniądze za dobra i usługi’. Pierwsza hipoteza wiąże się z uznaniem, że potencjalnie pieniądze nie są jedynie elementem wymiany ekonomicznej, lecz także mogą służyć zaspokajaniu innych potrzeb. W teorii ekonomicznej fakt ten jest raczej ignorowany.

Drugi dylemat widoczny w opracowaniach naukowych na temat pieniądza wiąże się z próbą odpowiedzi na pytanie: co jest lub może być pieniądzem i jakie on pełni funkcje. Nie ma jasności co do tego, co to jest pieniądz, nawet w tak precyzyjnej nauce, jaką jest ekonomia. Łatwiej jest zdefiniować pieniądz przez określenie, „do czego służy”, niż przez odpowiedź na pytanie, „czym jest”. Wszyscy wypowiadający się na ten temat są jednak zgodni co do tego, iż na przestrzeni tysiącleci przyjmował on zróżnicowane fizyczne formy, zmieniały się zasady jego emisji i poszerzał się zakres funkcji, jakie pełni w systemie ekonomicznym. Takie podejście do problemu definiowania pieniądza jest pożyteczne, gdyż pojawienie się kolejnych form pieniądza nie naruszy jego definicji¹². „Omijając te rafy definicyjne, ostatecznie uznaje się, że każdy przedmiot może być pieniądzem, pod warunkiem, że:

- a) jest łatwy do standaryzacji (tak, aby szybko można było ocenić jego wartość),
- b) jest szeroko akceptowany i rozpoznawany,
- c) jest podzielny (żeby można go było rozmieniać),
- d) nie sprawia trudności z noszeniem,
- e) jest odporny na zniszczenie,
- f) utrzymuje swą wartość w czasie”¹³.

Socjalizacja ekonomiczna

„Socjalizacja ekonomiczna jest pojęciem odnoszącym się do wszystkich procesów, dzięki którym dziecko zdobywa umiejętność rozumienia otaczającego go świata gospodarki. Owa socjalizacja dotyczy tak zwanej ekonomii dla niedoświadczonych, nazywanej też „naiwną ekonomią”. Chodzi o to, że chociaż dzieci – podobnie jak wielu dorosłych – nie są specjalistami w zakresie ekonomii, to jednak pewne obszary świata gospodarczego oraz wiedza o mechanizmach tam panujących i funkcjonowaniu tego świata nie jest im całkowicie obca. Socjalizacja ekonomiczna obejmuje przyswajanie przez dziecko wiedzy, pojęć, umiejętności,

¹² G. WĄSOWICZ-KIRYŁO: *Psychologia finansowa...*, s. 25–30.

¹³ Tamże, s. 29; za: F.S. MISHKIN: *Ekonomika pieniądza, bankowości i rynków finansowych*. Przeł. A. MINCEWICZ. Warszawa 2002, s. 87; por. A. FURNHAM, M. ARGYLE: *The psychology of money*. London–New York: Routledge 2000.

zachowań, opinii, postaw, wartości oraz poznawczych reprezentacji związanych z otaczającym je światem gospodarki. Pojęcie socjalizacji ekonomicznej z reguły dotyczy tylko dorastającego dziecka, które uczy się, w jaki sposób rozumieć świat dorosłych. Możemy je jednak odnieść do każdego, kto podlega jakimś zmianom w tym zakresie¹⁴.

W problematyce badań rozwoju ekonomicznego dzieci można dostrzec kilka nurtów dociekań, które wiążą się z określeniem stadiów narastania kompetencji w sferze ekonomicznej dzieci w relacji z dojrzewaniem procesów poznawczych; wpływem na świadomość ekonomiczną dzieci takich czynników, jak płeć, poziom ekonomiczny rodziny, środowisko kulturowe, środki przekazu i bezpośrednie doświadczenie; oraz rozumieniem pojęć związanych z ekonomicznym funkcjonowaniem społeczeństwa i jego instytucji. Za rdzeń socjalizacji ekonomicznej dzieci uznane zostało kształtowanie pojęcia pieniądza, a w tym rozumienie ekonomicznej wymiany¹⁵.

Socjalizacja ekonomiczna w rodzinie i szkole

Socjalizacja ekonomiczna rozpoczyna się w pierwszych latach życia dziecka. Początkowe doświadczenia dziecka związane ze światem ekonomii gromadzone są podczas obserwacji aktywności podejmowanej przez najbliższych, głównie rodziców i inne osoby znaczące. W myśl teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury niezwykle istotnym elementem kształtowania postaw i wzorów zachowań młodych ludzi jest naśladowanie postępowania osób znaczących dla dziecka, których grono tworzą m.in. członkowie najbliższej rodziny, w tym głównie rodzice. Zarówno zachowania ekonomiczne rodziców, jak i propagowany przez nich styl wychowania ekonomicznego w rodzinie mają bezpośredni wpływ na poziom wiedzy o ekonomii i posiadane umiejętności ich dzieci, a także na decyzje młodych ludzi dotyczące m.in. alokacji posiadanych środków finansowych. Istotną rolę odgrywa również poziom wykształcenia rodziców oraz wykonywany przez nich zawód¹⁶.

Wspólne analizowanie dochodów i wydatków ma ogromne walory socjalizacyjno-wychowawcze, gdyż uświadamia dzieciom, że ich potrzeby i wydatki stanowią element budżetu rodziny, a także uczy je dostrzegania potrzeb i oczekiwań pozostałych domowników oraz gospodarstwa domowego jako całości

¹⁴ Ch. ROLAND-LÉVY: *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne?* Przeł. J. FALKOWSKA-OLSZEWSKA. W: *Psychologia ekonomiczna*. Red. T. TYSZKA. Gdańsk 2004, s. 277.

¹⁵ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa 2004, s. 29.

¹⁶ M. GOSZCZYŃSKA, S. KOŁODZIEJ, A. TRZCIŃSKA: *Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji...*, s. 99; por. A. BANDURA: *Social Learning Theory of Identificatory Processes*. W: *Handbook of Socialization Theory and Research*. Red. D.A. GOSLIN. Chicago 1969, s. 213–262.

i liczenia się z nimi. Organizowanie wspólnych, rodzinnych poczynań dotyczących pracy, gospodarowania, realizacji zakupów i wydatków, oszczędzania itd. jest bardzo trudne i wymaga nie tylko określonych umiejętności społecznych, ale przede wszystkim dobrej woli, zaangażowania ze strony wszystkich uczestników życia rodzinnego, bez względu na wiek. Wspólne prowadzenie rodzinnego gospodarstwa wymusza na jego członkach udział względnie proporcjonalny do możliwości wszystkich domowników. Trudno jest żyć „kosztem” innych, unikać swojego czynnego udziału w tworzeniu materialnych warunków życia swojej rodziny¹⁷.

Małgorzata Kupisiewicz wraz z Edytą Gruszczyk-Kolczyńską definiują wychowanie ekonomiczne jako

zamierzone i systematyczne wyposażanie dzieci w podstawy wiedzy ekonomicznej oraz elementarne umiejętności posługiwania się nią w określonych sytuacjach. Głównym składnikiem tej wiedzy jest rozumienie wartości pieniądza w systemie monetarnym i powiązana z nim sprawność w zakresie obliczeń pieniężnych dokonywanych w sensie kupna i sprzedaży oraz umiejętność gospodarowania pieniędzmi, w tym racjonalne nimi dysponowanie i oszczędzanie¹⁸.

Zdaniem autorek efekty domowego wychowania ekonomicznego będą przynosić oczekiwane rezultaty, gdy proces ten będzie świadomy, zamierzony i systematyczny. Dlatego też potrzebne są współpraca nauczycieli i rodziców w tym zakresie, oraz przestrzeganie określonych prawidłowości wynikających z etapów rozwoju umysłowego i ekonomicznego dzieci¹⁹.

Dzieci, które doświadczają łączenia „domowego uczenia się” z nauką w szkole, osiągają lepsze rezultaty w zakresie znajomości pojęć ekonomicznych i umiejętności operowania pieniędzmi w porównaniu z rówieśnikami zdobywającymi

¹⁷ S. ROGALA: *Pieniądże w procesie wychowania dzieci*. Opole 1996, s. 42–43.

¹⁸ M. KUPISIEWICZ, E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA: *Wspomaganie dzieci w rozumieniu sensu sytuacji kupna i sprzedaży. Poznawanie gradacji pieniądza i jego wartości nabywczej. Łatwe obliczenia pieniężne, pojęcie długu i konieczność jego spłaty*. W: *Wspomaganie rozwoju umysłowego oraz edukacja matematyczna dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego i w pierwszym roku szkolnej edukacji*. Red. E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA. Warszawa 2009, s. 420.

¹⁹ Tamże, s. 427. Zob.: M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa 2004. Według M. Kupisiewicz rozumienie wartości pieniądza przez dzieci kształtuje się z uwzględnieniem trzech poziomów kompetencji – tzn. przedoperacyjnego, przejściowego i operacji konkretnych, co ma podstawowe znaczenie dla wychowania ekonomicznego. Z badań Autorki wynika, iż około 90% dzieci z sze-roko pojętej normy wieku ośmiu lat osiąga poziom operacyjny rozumienia wartości pieniądza w zakresie: siły nabywczej w systemie monetarnym, stałej wartości w systemie monetarnym oraz rozmienniania pieniędzy. Czas kształtowania się operacyjnego rozumowania w zakresie rozumienia wartości pieniądza, u większości dzieci o prawidłowym przebiegu rozwoju umysłowego przypada na okres od 6. do 8. roku życia.

wiedzę o pieniądzu tylko w domu²⁰. Wiele zależy od dziecięcych doświadczeń w posługiwaniu się pieniędzmi w sytuacjach życia rodzinnego, głównie od tego, czy dorośli przyznają dzieciom kieszonkowe i pozwalają dysponować swoimi pieniędzmi; czy dzieci mogą zarabiać i zbierać na coś pieniądze. Dotyczy to również kształtowania się operacyjnego rozumowania w zakresie ustalania stałości wartości pieniądza²¹.

Ogromne znaczenie zgodności pomiędzy sposobem wychowania dzieci przez rodziców a schematami poznawczymi formułowanymi w szkole wykazał na podstawie swoich badań Jacques Lautrey. Badania te pokazały, że sposób wychowania ma wpływ na liczbę, jakość oraz różnorodność informacji ekonomicznych posiadanych przez dzieci. Ważna jest tu tzw. nieformalna socjalizacja, np. rozmowy na temat rodzinnych zwyczajów konsumenckich²². Andrzej Fesnak oraz Robert Toru Kiyosaki przywiązują wielką wagę do regularnie prowadzonych rozmów z dziećmi o pieniądzach, czyli do *coachingu finansowego*. Przestrzegają oni przed skutkami zaniedbywania rozmów z dziećmi na ich temat. Dziecko powinno z domu wynieść właściwą postawę, a także umiejętność rozmowy o pieniądzach, a rozmowy te powinny toczyć się w przyjacielskiej atmosferze²³. Miejsce, czas i atmosfera takich dyskusji powinny sprawiać, że dzieci będą chętnie w nich uczestniczyć. Inspiracją do rozmów mogą być wspólnie czytane opowiadania, bajki lub komiksy²⁴, które poruszają tematykę związaną z edukacją finansową. Świetną okazją do dyskusji mogą okazać się wspólnie zaplanowane finansowe wycieczki edukacyjne, czyli wspólne ćwiczenia dzieci z rodzicami²⁵. Kolejną sposobnością do rozmów z dziećmi, które osiągnęły poziom operacji konkretnych w zakresie rozumienia wartości pieniądza, a jednocześnie szansą na rozwijanie umiejętności finansowych, mogą stać się gry planszowe²⁶. Ciekawą propozycją może

²⁰ Badania Furnhama i Cleare'a (1988) przytaczane przez M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 61.

²¹ M. KUPISIEWICZ, E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA: *Wspomaganie dzieci w rozumieniu...*, s. 425.

²² Ch. ROLAND-LÉVY: *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne...*, s. 296; por. J. LAUTREY: *Classe sociale, milieu familial, et intelligence*. Paris 1980.

²³ A. FESNAK: *Finanse dziecka. Jak zadbać o finansową przyszłość swojego dziecka?* Gliwice 2011, s. 35, 69; R.T. KIYOSAKI: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Przeł. K. ROGOWSKI. Osielsko 2001.

²⁴ Przykłady książek i innych materiałów będące źródłem inspiracji rozmów dorosłych z dziećmi o pieniądzach: zob. R. RASZKA: *Domowa i szkolna edukacja finansowa dzieci*. W: *Podmioty, środowiska i obszary edukacyjne. Wyzwania i zagrożenia połowy XXI wieku*. Red. N.A. FECHNER, A. ZDUNIAK. Poznań 2015, s. 371.

²⁵ S. LECHTER: *Finansowe wycieczki edukacyjne, czyli wspólne ćwiczenia dla dzieci i rodziców*. Przeł. K. ROGOWSKI. W: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Red. R.T. KIYOSAKI. Osielsko 2001, s. 275–292.

²⁶ Przykłady gier rozwijających inteligencję finansową dzieci: Cashflow, Eurobusiness, Monopoly itp.

być również wspólne oglądanie filmów, rozwiązywanie quizów, odwołujących się do wiedzy i umiejętności dzieci z zakresu finansów czy korzystanie z gier dostępnych w Internecie²⁷, które uczą dzieci myślenia finansowego.

Wypowiedzi dzieci edukacji wczesnoszkolnej na temat pieniędzy

W 2015 roku przeprowadziłam pilotażowe badania sondażowe wśród uczniów klas trzecich edukacji wczesnoszkolnej (45 dzieci, w tym 23 dziewczynki i 22 chłopców). Wśród badanych dzieci było 12% 8-latków, 67% 9-latków i 21% 10-latków. Prawie połowa rodziców badanych dzieci posiada wykształcenie średnie (49%), pozostała część rodziców – zasadnicze zawodowe (30%), wyższe (14%) i podstawowe (7%). Badane dzieci mają przeważnie jedno (46% badanych) lub dwoje rodzeństwa (33%). Mniejszość stanowią dzieci, które mają troje (2%), czworo rodzeństwa (5%) lub są jedynakami (14%). Pytania, które zostały skierowane do dzieci, dotyczyły tego, czym są dla nich pieniądze, z kim o nich rozmawiają, w jakiej formie je otrzymują, czy i w jaki sposób dzieci w ich wieku mogą zarobić pieniądze, w jaki sposób dysponują pieniędzmi, czy w szkole uczą się posługiwać nimi, czy znają gry, które uczą posługiwania się nimi, czy pomagają rodzicom/opiekunom w zakupach itp. Były to pytania półotwarte, dające dzieciom możliwość sformułowania własnej odpowiedzi i/lub dokonanie wyboru spośród wskazanych, możliwych odpowiedzi.

Dzieci własnymi słowami próbowały odpowiedzieć na pytanie: Co to są pieniądze? Podobnie jak w literaturze naukowej poświęconej rozważaniom wokół pieniędzy, dzieciom bliższe było definiowanie pieniędzy przez określenie, do czego one służą, niż czym one są. Udzielając odpowiedzi, dzieci opisywały pieniądze na kilka różnych sposobów:

- wskazując na to, że są to: banknoty i/lub monety, waluta;
- zwracając uwagę na wygląd zewnętrzny, tj. kształt, np.: „takie okrągłe lub prostokątne”, lub materiał, z którego są wykonane, np.: „to papierki, które mają wartość”, „to takie papierki, za które mogą sobie coś kupić”;
- wskazując na źródło pochodzenia, tj. jak można pozyskać/zdobyć pieniądze: „to rzeczy, które się zarabia”;
- zwracając uwagę na to, iż posiadają one wartość i zastosowanie/przeznaczenie (można je wymienić na coś innego), np.: „to wartościowe monety i banknoty, które można wymienić na inny towar”, „to są bardzo cenne rzeczy”, „to rzeczy, którymi się płaci”, „to środek płatniczy”, „to są banknoty i monety. Płaci się nimi w sklepie za zakupy”, „moim zdaniem to bardzo przyteczne rzeczy”, „to coś takiego, co wymienia się np. na jedzenie”, „to rzecz, za którą można coś

²⁷ Np.: <http://www.richkidsmartkid.com/> (dostęp: 15.09.2014).

kupić”, „ludzie wymyślili, że to jest coś warte i można za to kupować”, „są niezbędne do życia codziennego”.

Osobami, z którymi dziećmi najczęściej rozmawiają o pieniądzach, są osoby im najbliższe, tj. rodzice (98% badanych uczniów), dziadkowie (58%), rodzeństwo (35%), wujek, ciocia (24%), kuzyn, kuzynka (20%), kolega, koleżanka (18%), inne osoby wymienione przez dzieci: wychowawczynie, chrzestna mama (4%). Dzieci mogły wskazać więcej niż jedną grupę osób, z którymi rozmawiają na ten temat. Można przypuszczać, iż rozmowy o pieniądzach, jak również zachowania finansowe znaczących osób dorosłych (rodziców, dziadków i innych), jakie dzieci obserwują na co dzień, odgrywają ważną rolę w kształtowaniu ich własnych postaw i nawyków finansowych.

Uczniowie zapytani o to, czy dzieci powinny mieć swoje pieniądze i z nich korzystać, prawie jednogłośnie odpowiedzieli „tak” (89% badanych trzecioklasistów), uzasadniając swoje odpowiedzi tym, że dzieci:

- też mają drobne wydatki,
- potrzebują pieniędzy, by zapłacić za wyjazd na basen, bilet do kina, do teatru,
- czasem zmuszone są do tego, by kupić potrzebne rzeczy, gdy nie ma rodziców,
- chcą komuś kupić prezent urodzinowy (tacie lub mamie),
- muszą uczyć się gospodarować pieniędzmi: poznać ich wartość, rozsądnie je wydawać / korzystać z nich, dysponować nimi, oszczędzać,
- potrzebują pieniędzy, aby komuś je pożyczyć.

Wśród uczniów klas trzecich znalazły się dzieci, które odpowiedziały przecząco (odpowiedzi „nie” udzieliło 11% badanych). Ich zdaniem dzieci nie powinny mieć swoich pieniędzy i z nich korzystać:

- gdyż mogą je zgubić lub zostać oszukane przez inne osoby,
- żeby nie kupowały różnych niepotrzebnych rzeczy,
- bo rodzice wszystko kupują.

Zapytane, do czego dzieciom mogą się przydać pieniądze, postulują, iż mają swoje dziecięce potrzeby, fantazje, marzenia i plany, do zrealizowania których potrzebują pieniędzy. Pieniądze mogą im się przydać do realizowania drobnych zakupów jedzenia, picia, przyborów szkolnych (tych, które np. zapomniano lub uległy zniszczeniu), a także innych drobiazgów w sklepiku szkolnym. Dzieci zauważają, iż pieniądze są im potrzebne, aby pokryć koszty związane z wyjazdem na basen, do kina lub teatru, na wycieczki szkolne. Niektóre z nich mają określone plany związane z zakupem droższych rzeczy i dlatego oszczędzają na wybrany cel (wakacje, rower, motor). Są i takie dzieci, które nie myślą tylko o zaspokojeniu własnych potrzeb i zachcianek, ale o innych, np. rodzicach, którym chcą kupić prezent.

Uczniowie wskazywali formy, w jakich otrzymują pieniądze (mogli wybrać więcej niż jeden rodzaj gotówki). Są to zazwyczaj prezenty (87% badanych trzecioklasistów) lub kieszonkowe (69%), rzadziej zapłata za wykonaną pracę

(18%) lub nagroda za bardzo dobre wyniki w nauce (15%) czy inne dochody (2%, wypłata z SKO). Ponadto dzieci wyrażały swoje zdanie na temat tego, co można robić z pieniędzmi, wybierając jedną lub więcej spośród zaproponowanych odpowiedzi. Mogły również dodać inną odpowiedź, ale nie skorzystały z tej możliwości. Pieniądze w ich opinii można przede wszystkim oszczędzać (100% spośród badanych dzieci), dawać (np. na cel dobroczynny) 71%, wydawać (69%), oddawać pożyczone pieniądze (40%), pożyczać innym (35%), inwestować (33%) oraz pożyczać od innych (24%). Same korzystają jednak tylko z czterech możliwości. Pieniądze, które dostają, oszczędzają (89% respondentów), wydają (44%), dają innym (9%) oraz inwestują (2%). Faktycznie otrzymane pieniądze uczniowie oszczędzają, odkładając je przede wszystkim do skarbonki w domu (78%) lub na konto SKO (44%). Wśród badanych znaleźli się tacy, którzy oszczędzają jednocześnie w banku (SKO) i w domu (13 osób, tj. 29% badanej populacji). Trzy osoby (9%) odkładają na własne konto w banku, a dwie w ogóle nie oszczędzają (4%). Za pieniądze, które dzieci otrzymują, dokonują również zakupów. Są to rzeczy, które mieszczą się w następujących kategoriach (uczniowie mieli możliwość wskazać więcej niż jedną kategorię): żywność 60%, rozrywka 53%, sport 35%, ubrania 29%, zainteresowania 24%, cele dobroczynne 15%, muzyka 11%, inne wydatki 13%.

Uczniowie, zapytani o rodzaj pracy, jaką mogłyby wykonywać dzieci w ich wieku, aby zarobić pieniądze, wskazywali spośród podanych odpowiedzi lub sami proponowali: prace domowe 64%, zmywanie naczyń 53%, prace ogrodowe 53%, wyprowadzanie psów 53%, opieka nad zwierzętami 49%, mycie samochodów 42%, inne 11% (zbieranie grzybów, ostrzęzyn i jagód, robienie projektów; wśród odpowiedzi pojawiły się też zdania: „dzieci w moim wieku nie zarabiają pieniędzy”, „dzieci nie mogą pracować”).

Badane dzieci stwierdzają, że w szkole uczą się posługiwać przede wszystkim nieprawdziwymi pieniędzmi (94% badanych), rzadko są to prawdziwe monety i banknoty (4%). Jedno dziecko stwierdziło, że nie uczy się posługiwać pieniędzmi. Ponad połowa dzieci (54%) rzadko pomaga rodzicom/opiekunom w podejmowaniu decyzji o poważnych wydatkach, np. zakup samochodu, mebli itp. a 33% nigdy tego nie czyni. Wśród badanych dzieci jest tylko kilkoro takich (13%), które często uczestniczą w podejmowaniu tego typu decyzji. Dzieci zwykle jedynie towarzyszą rodzicom/opiekunom w czasie wspólnych zakupów (53%). Niewiele z nich decyduje wspólnie z rodzicami/opiekunami o tym, co należy kupić. Zaledwie 6% badanych samodzielnie dokonuje zakupów (6%) lub dokonuje ich wspólnie z rodzicami/opiekunami przez Internet (8%). Można przypuszczać, że rodzice badanych dzieci nie są świadomi lub nie doceniają tego, że dzieci uczą się nie tylko przez obserwację, ale powinny mieć możliwość czynnego udziału w zakupach, a tym samym używania prawdziwych pieniędzy.

Podsumowanie

Niewątpliwie domowa edukacja finansowa wyprzedza przedszkolną i szkolną edukację finansową, gdyż to właśnie w rodzinie mają miejsce pierwsze doświadczenia dziecka z pieniędzmi. Dobrze jest, gdy rodzice/opiekunowie świadomi są tego, iż to przede wszystkim od nich zależy, jakie będzie podejście dziecka do pieniądza, jak będzie ono rozumiało odgrywane przez niego w życiu codziennym role, a także to, na jakim poziomie zostaną ukształtowane umiejętności praktycznego posługiwania się nim przez dziecko²⁸. Osobiste doświadczenia dzieci stanowią niejako załączek kształtowania się rozumienia wartości pieniądza. „Dziecięce kompetencje kształtują się na podstawie osobistych doświadczeń (dotyczy to także znajomości pieniądza i rozumienia elementarnych zjawisk ekonomicznych)”²⁹.

Dzieci są baczniymi obserwatorami swoich rodziców i opiekunów. Bez cienia wątpliwości „przyswajają sobie postawy rodziców wobec pieniędzy tak, jak bibuła wchłania atrament”³⁰. Zwracają na to uwagę David Whitebread i Sue Bingham, podkreślając nieodzowność praktycznego, czynnego udziału dzieci w sytuacjach, w których mają możliwość nie tylko obserwować rodziców, ale również używać prawdziwych pieniędzy³¹. Dlatego też rodzice, świadomi tego, iż ich zachowania ekonomiczne i wprowadzany przez nich styl wychowania ekonomicznego mają decydujące znaczenie w wychowaniu ekonomicznym ich dzieci, zobligowani są do dostarczania dzieciom najlepszych przykładów zarządzania pieniędzmi. Nieodzowne są zatem dobre przykłady gospodarowania pieniędzmi z codziennego życia znaczących dla dziecka osób, a także regularnie prowadzone rozmowy na temat pieniędzy. Owe wzorce dobrego gospodarowania pieniędzmi oraz rozmowy z dziećmi muszą jednak łączyć się z celowo zaplanowanymi oraz spontanicznymi sytuacjami dostarczającymi im sposobność gromadzenia doświadczeń związanych z poznawaniem wartości pieniądza. Rodzice, jako znaczące osoby w życiu swoich dzieci, powinni zająć się ich edukacją w tym zakresie, oferując im pomoc w kształtowaniu umiejętności rozsądnego gospodarowania posiadanymi środkami pieniężnymi, podejmowaniu przez nie racjonalnych decyzji konsumpcyjnych, braniu odpowiedzialności za własne decyzje finansowe, a w tym ponoszeniu konsekwencji błędnych wyborów. Niezbędne jest tu zatem obopólne zaufanie, przyzwalające na możliwość popełnienia błędu przez dziecko i dające szansę jego naprawy. Wspólne przeżywanie z dzieckiem jego sukcesów

²⁸ R. RASZKA: *Domowa i szkolna edukacja finansowa dzieci...*, s. 377.

²⁹ E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA, red.: *Wspomaganie rozwoju umysłowego...*, s. 427.

³⁰ H. DAYTON: *Twoje pieniądze się liczą. Biblijny przewodnik do zarabiania, wydawania, oszczędzania, inwestowania, obdarowywania i wychodzenia z długów*. Tłum. M. GASZA, R. GASZA. Warszawa 2008, s. 129.

³¹ D. WHITEBREAD, S. BINGHAM: *Habit Formation and Learning in Young Children*. London 2013, s. 19.

i porażek, w tym obszarze codziennego funkcjonowania dziecka, będzie prowadziło do kształtowania jego wiary we własne możliwości oraz coraz większej zaradności i samodzielności w gospodarowaniu własnymi pieniędzmi.

Warto upewniać rodziców w przekonaniu, iż ich intencjonalne działania zmierzające do zapoznania dzieci z wartością pieniądza poprzez umożliwianie im gromadzenia doświadczeń związanych z posiadaniem pieniędzy, planowaniem i dokonywaniem drobnych zakupów, celowym oszczędzaniem itp. są nie do przecenienia. Działania te przyczyniają się do kształtowania się operacyjnego rozumowania w zakresie rozumienia wartości pieniądza przez dziecko, a co za tym idzie – do jego powodzenia w rozwiązywaniu zadań matematycznych związanych z obliczeniami pieniężnymi. „Pominięcie etapu gromadzenia praktycznych doświadczeń z pieniędzmi powoduje, że dzieci nie rozumieją ekonomicznego sensu zadań szkolnych, a pieniądze traktują jak liczmany”³². Dlatego też M. Kupisiewicz i E. Gruszczyk-Kolczyńska podkreślają, że nauczyciel może przystąpić do kształtowania umiejętności dokonywania obliczeń pieniężnych w toku rozwiązywania szkolnych zadań dopiero wtedy, gdy dzieci orientują się, czym jest pieniądz i jaka jest jego wartość w systemie monetarnym³³. Wynika stąd potrzeba wspólnego angażowania się rodziców i nauczycieli w proces wychowania ekonomicznego dzieci poprzez podejmowanie rozważnych, mądrych, systematycznych, celowych i wzajemnie uzupełniających się działań, będących źródłem praktycznych doświadczeń z zakresu domowej i małej ekonomii.

Bibliografia

- BANDURA A.: *Social Learning Theory of Identificatory Processes*. W: *Handbook of Socialization Theory and Research*. Red. D.A. GOSLIN. Chicago 1969.
- CZERPANIAK-WALCZAK M.: *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*. Gdańsk 2006.
- DAYTON H.: *Twoje pieniądze się liczą. Biblijny przewodnik do zarabiania, wydawania, oszczędzania, inwestowania, obdarowywania i wychodzenia z długów*. Tłum. M. GASZA, R. GASZA. Warszawa 2008.
- FESNAK A.: *Finanse dziecka. Jak zadbać o finansową przyszłość swojego dziecka?*. Gliwice 2011.
- FURNHAM A., ARGYLE M.: *The psychology of money*. London–New York 2000.
- GĄSIOROWSKA A.: *Psychologiczne znaczenie pieniędzy. Dlaczego pieniądze wywołują koncentrację na sobie?*. Warszawa 2014.
- GĄSIOROWSKA A.: *Skala Postaw Wobec Pieniądzy SPP. Konstrukcja i walidacja narzędzia pomiarowego*. „Psychologia Ekonomiczna” 2013, nr 3, s. 20–39.

³² M. KUPISIEWICZ, E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA, red.: *Wspomaganie dzieci w rozumieniu...*, s. 428.

³³ Tamże.

- GOSZCZYŃSKA M., KOŁODZIEJ S., TRZCIŃSKA A.: *Uwikłani w świat pieniądza i konsumpcji. O socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży*. Warszawa 2012.
- HANLEY A., WILHELM M.S.: *Compulsive buying: And exploration into self-esteem and Money attitudes*. „Journal of Economic Psychology” 1992, nr 13.
- KIYOSAKI R.T.: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Tłum. K. ROGOWSKI. Osielsko 2001.
- KUPISIEWICZ M., GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA E.: *Wspomaganie dzieci w rozumieniu sensu sytuacji kupna i sprzedaży. Poznawanie gradacji pieniądza i jego wartości nabywczej. Łatwe obliczenia pieniężne, pojęcie długu i konieczność jego spłaty*. W: *Wspomaganie rozwoju umysłowego oraz edukacja matematyczna dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego i w pierwszym roku szkolnej edukacji*. Red. E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA. Warszawa 2009.
- KUPISIEWICZ M.: *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa 2004.
- LAU S.: *Money: what it means to children and adults*. „Social Behavior and Personality” 1998, nr 26(3).
- LAUTREY J.: *Classe sociale, milieu familial, et intelligence*. Paris 1980.
- LEA S.E.G., WEBLEY P.: *Money as tool, Money as drug: The biological psychology of a strong incentive*. „Behavioral and Brain Sciences” 2006, nr 29.
- LECHTER S.: *Finansowe wycieczki edukacyjne, czyli wspólne ćwiczenia dla dzieci i rodziców*. Tłum. K. ROGOWSKI. W: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Red. R.T. KIYOSAKI. Osielsko 2001.
- MISHKIN F.S.: *Ekonomika pieniądza, bankowości i rynków finansowych*. Tłum. A. MINCEWICZ. Warszawa 2002.
- OELSZLAEGER B.: *Wdrażanie uczniów do krytycznego myślenia*. W: *Młode pokolenie wobec współczesności i jej zagrożeń*. Red. H. RUSEK, J. OLEKSY. Katowice 2008.
- OELSZLAEGER-KOSTUREK B.: *Studia o aktywnym uczeniu się dzieci. Wybrane problemy edukacji wczesnoszkolnej. Materiały dla studentów i nauczycieli*. Katowice 2013.
- Popularna Encyklopedia Powszechna*. T. 13. Red. J. PIESZCZACHOWICZ. Kraków 1996.
- RASZKA R.: *Domowa i szkolna edukacja finansowa dzieci*. W: *Podmioty, środowiska i obszary edukacyjne. Wyzwania i zagrożenia połowy XXI wieku*. Red. N.A. FECHNER, A. ZDUNIAK. Poznań 2015.
- ROGAŁA S.: *Pieniądże w procesie wychowania dzieci*. Opole 1996.
- ROLAND-LÉVY Ch.: *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne?* Tłum. J. FALKOWSKA-OLSZEWSKA. W: *Psychologia ekonomiczna*. Red. T. TYSZKA. Gdańska 2004.
- RUTKOWIAK J.: *Wychylenie wyobraźni. Z myślą o poneoliberalnych przemianach edukacji*. W: *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Red. E. POTULICKA, J. RUTKOWIAK. Kraków 2010.
- WĄSOWICZ-KIRYŁO G.: *Postawy wobec pieniędzy. Pomiar – struktura – determinanty*. Warszawa 2013.
- WĄSOWICZ-KIRYŁO G.: *Psychologia finansowa. O pieniądzach w życiu człowieka*. Warszawa 2008.
- WHITEBREAD D., BINGHAM S.: *Habit Formation and Learning in Young Children*. London 2013.

Financial education at home and at school

Summary

The article contains reflections on not an easy task that parents and teachers face, that is economic education of children. Parents play a leading and responsible role in financial education of their children. The family is the first and basic environment in which the child gains experiences connected with understanding the value of money. The child's personal experiences play a very important role in the development of operational reasoning in terms of understanding the value of money, and what follows, in success in solving mathematical tasks based on money calculations. Moreover, they contribute to increasing the child's resourcefulness and self-reliance in managing their own money.

Keywords: money, financial education, children

Renata Raszka, doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, adiunkt na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie (Instytut Nauk o Edukacji, Zakład Dydaktyki i Pedagogiki Wczesnoszkolnej i Przedszkolnej) Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Posiada doświadczenie w pracy w gimnazjum oraz w szkole podstawowej, a szczególnie w klasach edukacji wczesnoszkolnej. Jej obszar zainteresowań naukowych obejmuje wychowanie i edukację dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych, a głównie edukację matematyczną. Jest autorką książki pt. *Komputerowe wspomaganie procesu zintegrowanej edukacji matematycznej uczniów klas pierwszych w zakresie arytmetyki*, Toruń 2008, a ponadto licznych artykułów opublikowanych w pracach zbiorowych i czasopismach, dotyczących problematyki stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych we wspomaganiu procesu kształcenia najmłodszych uczniów, edukacji medialnej, matematycznej oraz wychowania ekonomicznego.